

“Günah Keçileri” ya da “Olağan Şüpheliler” Olarak Suriyeliler*¹

Fuat MAN**

Öz: Suriye’deki iç savaş nedeniyle son beş yılda ülke nüfusunun yarısından fazlası yerinden olmuştur. Bu yer değiştirmelerin büyük bir kısmı ise başta Türkiye olmak üzere, ülke dışına olmuştur. Göç İdaresi’nin en son verilerine göre Türkiye’de geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin sayısı üç milyona (2.748.367) yakındır. Bu denli kısa bir sürede bir ülke içine dâhil olan bu denli büyük bir nüfus neresinden bakılırsa bakılsın beraberinde sorunlar da doğurmaya adaydır. Nitekim bu büyük nüfus hareketi ile ilgili son iki yılda birçok bilimsel araştırma yapılmış ve bahsedilen bu sorunlar ele alınmıştır. Bu çalışma ise ev sahibi ülkedekilerin, Türkiye’ye gelmiş olan Suriyelilere yönelik yaklaşımlarını “günah keçisi” kavramı etrafında ele alma niyetindedir. Çalışma bu kavramın kökenini açıklamakla başlamakta, daha sonra başkalarını suçlama eğiliminin modernliğin ideolojisi içindeki yerine odaklanmakta ve nihayet bu çerçevede Türkiye’deki Suriyelileri ele almaktadır. Çalışmanın temel iddiası, gündelik söylemde mevcut bulunan Suriyelileri suçlama eğiliminin somut gerekçelerinin bulunmadığına yöneliktir.

Anahtar kelimeler: Türkiye’deki Suriyeliler, günah keçisi, modernlik
Syrians as “The Scapegoats” And “The Usual Suspects”

Abstract: More than half of Syrian population has been displaced for the last five years due to the civil war. The large part of the displaced population has moved to out of Syria, especially to Turkey. According to the latest figures of Migration Management (an institution affiliated to Republic of Turkey Ministry of Interior) the number of Syrians under the temporary protection is about three millions (2.748.367). Of course such a huge population added to a

---

* Geliş Tarihi 04.01.2016

¹ Bu metin 10-11 Aralık 2015 tarihlerinde Pamukkale Üniversitesi’nde düzenlenen **VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu**’nda “*Modernlik ve Yabancılar: Bir ‘Günah Keçisi’ Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği*” başlığı ile sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Not: Çalışma ve Toplum Dergisi’nin iki hakemine, çok önemli düzeltmeler yapmamı sağladıkları için çok teşekkür ediyorum.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi İKY Bölümü,

country in a short period have a great potential for several problems. Thereby, many researches have been conducted about that mass population movement and these problems. This paper intends to analyse the approaches of host country’s people on Syrians under the concept of “scapegoat”. The paper starts with the explanation of the concept and then focuses on the tendency of accusation in the ideology of modernity and finally discusses the Syrians in Turkey in this regard. The main argument of the paper is that: there is not concrete reason in everyday discourse for accusing Syrians.

Key words: Syrians in Turkey, scapegoat, modernity

Giriş

Charlie Campbell, *Günah Keçisi* adlı çalışmasının Önsöz’ünde İskoçya’nın batı kıyılarının açıklarında yer alan St. Kilda Adası’ndaki bir olayı nakleder: büyük bir fırtına denize açılan balıkçıları ve teknelerini vurur ve balıkçıların büyük bir kısmının boğulmasına yol açar. Birkaç gün sonra adalılar, kıyıya vuran ölü bedenler arasında halen canlı olan başka bir ıslak sureti de fark ederler. Bu, kimsenin farkında olmadığı ancak nesli tükenmekte olan Büyük Auk kuşuydu. Bu kuş kıyılara sık uğrayan bir kuş olmadığı için adalılara tanıdık gelen bir kuş değildi. Adalılardan iki kişi bu kuşu yakalayıp küçük kiliselerine götürür ve burada bu büyük fırtınayı getiren uğursuzluğun bu kuş olduğuna karar verilir. Kuş mahkemeye çıkartılır, burada cadı olmakla suçlanır ve taşlanarak öldürülme cezasına çarptırılır. Bu hikâye elbette pre-modern bir kavrayış dünyasını yansıtmaktadır ancak insanlık tarihinin ilk evrelerine kadar geri giden ‘başkasını suçlama’ eğilimi modern dünyada başka şekiller almıştır. Modern dünyanın en fazla ‘günah keçisi’ kategorisine sokulan gruplarının başına modernliğin müphemliği ortadan kaldırma idealine meydan okuyan yabancılar veya bu yabancı kategorisinin bir türü olan göçmenler olmuştur. Türkiye göç tarihine bakıldığında esasında bu tarihin, oldukça gerilere giden bir geçmiş barındırdığını söylemek mümkün ancak Türkiye’ye yönelen göç hareketlerinin çoğu kendine özgü bir nitelik taşımakta, çoğunlukla mücbir sebeplere dayanmakta ve örneğin nüfus mübadeleleri örneğinde olduğu gibi ‘yabancı’ diyemeyeceğimiz nüfus kategorilerinden oluşmaktadır. Son beş yıldır Türkiye’ye yönelen Suriyeli nüfus akınında ise her ne kadar ‘kardeş’ veya ‘komşu’ sıfatları kullanılsa da ‘yabancı’ kategorisine girdiğini söyleyebileceğimiz bir kitle bulunmaktadır. Çok kısa bir sürede sayıları resmi rakamlara göre üç milyon civarında (2.748.367 –Göç İdaresi, 2016) bulunan bu kesim, medyaya yansıdığı kadarıyla birçok başka sorunun yanı sıra bu çalışmanın asıl konusu olan bir tema olan işsizliğin de sıklıkla bir sebebi olarak ele alınmaktadır. Haber bültenleri her daim bu kesimin ‘başlattığı’ kaygılardan, huzursuzluklardan bahsetmektedir.

Bu çalışmada öncelikle insanlık tarihinde başkalarını suçlamanın kısa bir geçmişi ve bu suçlamanın modern dönemde aldığı şekle, özellikle de sosyolog

Zygmunt Bauman’ın açıklamalarına başvurarak, odaklanılacaktır. Daha sonra ise günümüzün en geniş güvencesiz kesimini oluşturan göçmen kategorisi ele alınacak ve Türkiye’ye gelen Suriyelilerin çalışma hayatındaki konumları yukarıda bahsedilen ‘günah keçisi’ olma niteliği ile ortaya konmaya çalışılacaktır.

Suriye’den Türkiye’ye yönelik nüfus akını oldukça yoğun bir biçimde (yani kısa sürede ve kitlesel olarak) yaşandığı için konunun arkaplanı çok zengin değil, yani konuyla ilgili yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte veriler oldukça sınırlı. Yapılan sınırlı çalışmalar da tahmin edilebileceği gibi daha çok keşfedici nitelikte olup politika yapıcılara durumla ilgili fotoğraflar sunmaya yöneliktir. Elbette değerli olan bu çalışmalara, yeni çalışmalar eklendikçe konunun farklı boyutları daha belirginleşecektir. Bu çalışma, Suriyelilerin emek piyasasındaki durumlarına odaklanma niyetindedir. Elbette bu, zaten sınırlı verinin olduğu bu konuda bir iktisadi analiz yapma iması taşımıyor. Başka bir deyişle bu çalışma emek piyasaları ile ilgili sınırlı verilerden, gündelik medyaya düşen haberlerden ve yapılan görüşmelerden yola çıkarak, gündelik söylemde Suriyeliler ile ilgili tedavülde bulunan ve yer yer önemli asayiş sorunları olarak ortaya çıkan negatif algının veya Suriyelileri suçlama eğiliminin kuramsal bir açıklamasını ortaya koyma girişimi olarak okunabilir.

Günah Keçisi

Charlie Campbell (2013: 15-16) günah keçisi uygulamalarını temelde hareketlerimizin sorumluluğunu kabul etmeme temelinde ele almaktadır. Yani insanın hiçbir olumsuzluğun sorumluluğunu üstlenmemesi, varsa şayet suçunu kabul etmemesi kaçınılmaz olarak başka sorumlular bulmakla neticelenmektedir: “görünen o ki hiçbir şey bizim suçumuz değil. Her zaman suçladığımız gibi suçluyor; işler yolunda gitmediğinde azınlık ve marjinal grupları hedef gösteriyoruz.” Burada üzerinde durulması gereken nokta “işlerin yolunda gitmediği” zamanlardır. Gerçekten de başkalarını suçlarken mutlaka kendi suçumuzu başkasına atıyor değildir, bahsedilen yolunda gitmeme krizi tamamen “dışarıdan” kaynaklanan bir kriz de olabilir. Ancak mutlaka olağan olmayan, beklenmeyen bir kriz, trajedi, felaket vb. gibi bir durum söz konusu olabilir (Girard, 2005: 17-31). Tüm bu durumlarda topluluk kendisini bu felaketten arındırmak ister ve bu durumdan birilerini sorumlu tutar veya şayet kendi kabahati (günahı) varsa da onu bu birilerine yükler. Sorumlu tutulanlar bir kişi, sosyal bir grup, bir nesne, bir hayvan vb. olabilir. Campbell (2013) çalışmasında, tüm bunlar ile ilgili çok sayıda örnek sunmaktadır.

Peki bu kavramın kökeni nedir? Campbell (2013: 29-30) “günah keçisi” kavramının ilk kez William Tyndale’in 1530 tarihli İncil çevirisinde kullanıldığını öne sürmektedir. Kavram, İncil’in Levililer kitabında Yahudilerin Kefaret Günü’nden bir ritüel aktarılırken kullanılmıştır. Levililer’in 16. Bölümü’nde geçen olayın ilgili kısmı şu şekildedir (CA, 2015): (5) İsrail topluluğu günah sunusu olarak

Harun'a iki teke, yakmalık sunu olarak bir koç verecek. (6) “Harun boğayı kendisi için günah sunusu olarak sunacak: Böylece kendisinin ve ailesinin günahlarını bağışlatacak. (7) Sonra iki tekeyi alıp RAB'bin huzuruna, Buluşma Çadırı'nın giriş bölümüne götürecektir. (8) İkisi üzerine kur'a çekecek. Biri RAB için, biri Azazel için. (9) Harun kur'ada RAB'be düşen tekeyi getirip günah sunusu olarak sunacak. (10) Azazel'e düşen tekeyi ise halkın günahlarını bağışlatmak için canlı olarak RAB'be sunacak. Onu çöle salıp Azazel'e gönderecek.

Bu keçilerden her ikisi de günah keçisidir ancak ilki günahların temsilcisidir ve kurban edilmesi insanlar tarafından bir kefaret ödeme hareketidir. İkincisi ise Yehova'nın en yüksek rahibi tarafından İsrail'in tüm çocuklarının kötülükleri ve kötülüklerinden doğan günahları' yüklenerek çöle gönderilmiştir. Bahsedilen bu tablo İngiliz ressam William Holman Hunt'un 1854-1856 yılları arasında tamamladığı ‘Günah Keçisi’ tablosunda resmedilmiştir. Burada keçi, boynuzuna bağlanmış kırmızı bir püskülle yapayalnız durmaktadır. Püskülün rengi güneşte solarken, günahların da affedileceğine inanılmıştı (Campbell 2013: 30).

Büyük felaketler yaşandıkça bu felaketlerden birilerini sorumlu tutma veya kötülükleri bu birilerine yüklemenin özellikle Avrupa tarihinde birçok örneği bulunmaktadır. Bu büyük felaketlerden en etkilisi on dördüncü yüzyılda Avrupa nüfusunun neredeyse üçte birine karşılık gelen yirmi milyondan fazla insanın ölümü ile neticelenen Büyük Veba Salgını'dır (History, 2015). Tam da bu dönemde yaşamış Fransız bir şair olan Guillaume de Machaut'un *Navarre Kralının Yargulanması* adlı şiirini ele alarak günah keçisi konusunu açıklamaya başlayan Girard (2005: 1-4), söz konusu dönemde bu ölümlerden bazılarını Yahudilerin ve onların Hıristiyanlar arasındaki suç ortaklarının kötülüklerinin yol açmış olduğuna inanıldığını bu şiiri tahlil ederek göstermektedir. Bu büyük felaketten sorumlu tutuldukları için kıyıma uğrayan Yahudilerin anlatıldığı bölüm şu şekildedir:

Fakat O ki yukarıda oturur ve her şeyi görür
Her şeyi yönetir ve her şeyi sağlar,
Kimsenin görmediği bu ihaneti gösterdi
Ve herkese bildirdi
Ki yitirdiler canlarını ve mallarını.
Çünkü bütün Yahudiler katledildi,
Kimileri asıldı, kimileri yakıldı,
Kimileri boğuldu, kimileri kesildi
Baltayla ya da kılıçla
Ve çok sayıda Hıristiyan da onlarla birlikte
Öldüler utanç içinde.

Dolayısıyla vebadan ilk suçlananlar Yahudiler olmuş ve birçoğu, intikam peşindeki çeteler tarafından yok edilmiştir. Bunun dışında Müslümanlar ve

cüzzamlılar da sorumlu olarak görülmüştür.² Ancak Orta Çağ Avrupa tarihinde oldukça belirgin olan bir başka ‘sorumlu güruh’ cadılardır. Campbell’ın (2013: 85) yerinde tespitiyle, suçlanacak başka kimse kalmadığı için olacak ki cadı avı modası hızla köklendi ve cadılar, Katolik Kilisesi’nin kullanışlı günah kişileri listesine girmiş oldu. Erken modern dönem boyunca (kabaca 1450-1750 arası) çoğunluğu kadın olmak üzere binlerce kişi cadılık suçundan yargılanmış ve bunların yaklaşık yarısı genellikle yakılarak idam edilmiştir. Rakamlar oldukça muhtelifdir ancak Levack (2006), kayıtlar üzerinde yeni araştırmalar yapıldıkça soruşturma ve idam sayılarının azaldığını göstermektedir. Buna göre toplam yargılamaların 90 bin ve idamların da bunun yarısı kadar olduğu öne sürülmektedir (detaylar için bkz. Levack 2006, 21-24; Burns, 2001).

Son olarak bir suçlu bulma motivasyonunun hayvanlara hatta nesnelere kadar gittiğini de hatırlamakta fayda var. Giriş bölümünde Auk kuşundan bahsedilmişti. Campbell (2013), çalışmasında cezalandırılan başka hayvan örnekleri de sunmaktadır ancak burada son olarak cezalandırılan bir nesneden bahsetmek yerinde olacaktır. Yıl, 1591; yer Rusya’nın Uglich şehridir. Şehir çanlarının çalmasıyla, kent sakinleri genç prensin cesedini bulurlar. Bu ölümün sebebi halen çözülebilmemiş değildir ve tarihsel bir gizem olarak kalmaya devam etmektedir. Ancak çar, bu gizemi aydınlatmak için kente bir soruşturma kurulu gönderir. Soruşturma 200 vatandaşın cezalandırılması, küçük prensin yakınlarının hapsedilmesi ve çariçenin bir manastıra gönderilmesiyle neticelenir. Ancak cezalandırılan biri daha vardır, bu da kente ölüm haberini veren şehrin çanıdır. Çan, kuleden indirilir ve kent sakinlerinin önünde kırbaçlanır, zili (dili) sökölür ve Sibirya Hanlığı’nın eski merkezi olan Tobolsk’a, üzerinde “Uglic’h’ten sürgün edilen kalpsiz şey” yazan bir evrakla sürgüne gönderilir. Çan, sürgünde 300 yıl geçirdikten sonra müzeye konulmuştur (RİC: 2015).

Modernlik ve Yabancılar

Modernliğin dünya kavrayışı, doğayı tanımak, bilmek ve öngörülme-yen her şeyi peşinen engellemek dolayısıyla da doğaya hükmetmek üzerinedir. Dolayısıyla bilinmeyen şeyler veya tanıdık olmayan gruplar, bir tehdit olarak görülmüş ve çoğunlukla da dışlama pratiklerine konu edilmişlerdir. Bu pratikler çoğunlukla yok etmeye kadar varabilen oldukça “kararlı” girişimler şeklinde olmuştur. Bu başlık

---

² Günah keçisi olarak seçilenlerin (her zaman değil ama) genellikle hükmedilebilecek nitelikte olduğunu gösteren bir fabl, La Fontaine tarafından sunulmuştur. Üstelik masaldaki kriz de yine büyük vebadır. *Vebaya Tutulmuş Hayvanlar* adlı masalda bu büyük veba, hayvanlar arasında Tanrı’nın bir cezası olarak görülür ve kimin cezası çoksa onun kurban edilmesi gerektiğine hükmedilir. Sonuçta toplantıda her kes işlediği suçları itiraf eder ama her birisi gerekçelendirilerek aklanır. Ta ki eşek, papazın çayırından geçerken nefesine yenildiğini ve çayırdaki otlara bir dil attığını itiraf edince tüm bu belanın kaynağı da bulunmuş olunur ve neticede eşek ölümle cezalandırılır.

altında modernlik ideolojisinin yabancılar kategorisini nasıl ele aldığı gösterilmeye çalışılacak ve modernliğin bu yabancıları bir “günah keçisi” kavrayışını çağrıştıran motivasyonu ele alınacaktır.

“Dostlar var, düşmanlar var. Bir de *yabancılar*”. Bu ifade, sosyolog Bauman’ın (2003: 74) modernliğin net kategoriler oluşturma motivasyonunun yabancılar tarafından nasıl da kırıldığını ifade etmektedir. Bauman (2003: 34), *Modernlik ve Müphemlik*’te uzun uzadıya modernliğin ve modern ulus devletlerin ‘bahçecilik’ hevesini anlatır:

“Modern devlet bahçeci bir devlettir. Benimsediği duruş bahçıvanlık duruşuydu. Nüfusun mevcut (yabani, terbiye edilmemiş) durumunu gayri meşru sayıp, var olan yeniden üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkardı. Bunların yerine, değişimi, rasyonel tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirdi. Aklın yüksek ve sorgulanamaz otoritesince yönetildiği varsayılan bu tasarım, günün gerçekliğini değerlendirme ölçütlerini sundu. Bu ölçütlere göre nüfusu ikiye böldü: Beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ya da kökünden sökülecek yabani otlar. Bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasarımınca belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstünde tutuldu, yabani ot ilan edilenlerince yok sayıldı. Bu ölçütler, bu kategorilerin her ikisini de kendi eyleminin nesnelere olarak aldı, her ikisinin de kendilerini belirleme haklarını reddetti.”

Bu bahçecilik pratiğinde modernliğin sunduğu net ayırım (faydalı otlar ve sökülmesi gerekenler) yabancı kategorisiyle ilgili fazla bozulmaktadır. Çünkü “yabancı ne dost ne de düşmandır; belki de her ikisidir. Çünkü biz, gerçekte ne olduğumuzu ve bunu bilmenin yolunu dahi bilmiyoruz” (Bauman, 2003: 77). Ulus devlet dostları yerliler olarak tanımlar ve sadece dostlara tanınan hakları, idaresindeki toprakların sakinlerine dağıtır. Yabancılar ise ‘damgalanır’ ve huzuru bozan, konforu dağıtan bir kategori olarak karşımıza çıkar. Modernliğin bu bahçecilik motivasyonu tanımadığımız, vahşi otların ancak bulunmaları gerektiği yerlerde bulduklarında güzel olabileceklerini ima eder. Yani Bauman’ın (2004: 68) benzetmesiyle bu otlar, bir ormandaysalar doğanın eşsiz bir türüdür ancak bizim bahçemizdeyse tasarımımızı, düzenimizi bozan zararlı bir ota dönüşür. Tıpkı, mutfaktaki tabağımızda bayıldığımız bir yemeğin yatak odamızdaki yastıkların üzerine saçılmış halinin tiksinti vermesi gibi. İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere, Suriyeliler ile ilgili hazırlanan raporlardan, “yerliler”in Suriyeliler için uygun gördükleri yerlerin barınma merkezleri olduğu ortaya çıkıyor. Yani ille de bir yerlerde bulunacaklarsa, barınma merkezlerinde bulunmalıdırlar.

Bauman (2004: 47-64), “biz ve onlar” ayırımını tahlil ettiği yazısında biz kategorisini iki halkada inceler. Bunlardan ilki, birinci iç grup diyebileceğimiz aile

benzeri gruplardır. Bu gruplar, kişiye güvenlik anlamında geniş bir konfor sunar.³ İkinci iç grup kategorisi ise sınıf, toplumsal cinsiyet veya millet gibi daha geniş kategorileri ima eder. Burada grup büyümüştür ve bir “biz” kategorisi mevcuttur ancak birinci iç grup gibi güven sağlama niteliği kendinden menkul değildir ve bu grupları oluşturanlar arasında derin çıkar çatışmaları bulunuyor olabilir. Ancak bu farklılıklar “biz” imgesiyle kapatılmaya çalışılır. Dolayısıyla bu ikinci iç grup kategorileri genellikle yüz yüze ilişkiler gibi yapıştırıcılardan yoksundurlar ve bunlar kendiliğinden iç grup haline gelemeyenler, ancak bu hale getirilmeleri gerekir. Dolayısıyla bu önemli yapıştırıcıdan yoksun olan büyük ölçekli bir cemaatin birliği inançlara ve duygulara yapılan sürekli çağrılarla ayakta tutulmaya çalışılır. Önemli bir husus şudur: “Eğer düşünülen iç grupta dayanışmanın kurulması bir dış gruba karşı düşmanlığın vazedilmesi ve uygulanması eşliğinde yürütülüyorsa, büyük ölçekli bir iç gruba sadakat aşılama yönünde hiçbir çabanın başarı şansı yoktur” (s. 57). Bu husus da zorunlu olarak bir *önyargı* doğurur. Çünkü ‘öteki’ varlığı icabı, konumlandırılış biçimiyle kötüdür, tehlikelidir, huzur kaçıracıdır, tehditkârdır. Bu kuşku ve saldırganlık da daha sonra kendisiyle de iletilecek bir önyargıya sebep olur. Bu önyargı, dışarıdakilere karşı çifte standartlar geliştirmemize yol açar. Öyle ki iç gruptakilerin kendileri için doğal bir hak olarak gördüğü şeyler, dış gruptakiler için bir lütufta ve iyiliğe dönüşür. Yine iç grup üyelerinin dış grup üyelerine karşı yaptığı kötülükler ahlaki olarak sorunlu görülmezken, dış grup üyelerinin gerçekleştirdiği çok daha az zararlı eylemlerin şiddetle mahkûm edilmesi beklenir.

Bauman’ın bu analizi, Suriyeli göçmenlerle ilgili basına yansıyan birçok haberde karşılığını bulmuştur. Söz konusu bu göçmenlerin birçok eylemi iç gruptakiler tarafından huzur bozucu, tehdit edici eylemler olarak ele alınmıştır. Bauman (2004: 60), analizinin devamında Norbert Elias’ın yerleşikler ve dışarılıklar teorisine atıfta bulunarak, iç gruptakilerin yerleşimlerinin uzun süreliğine dayanarak da önyargı üretimine değinmektedir. Buna göre içeridekiler, uzun süreli yerleşimleri nedeniyle de kazanmış oldukları haklara sınırlar (çünkü “burası bizim atalarımızın toprağıdır”). Dolayısıyla dışarılıklar (veya diğerleri / ötekiler) sadece yabancı ve farklı olmakla kalmazlar, orada olmaya hak kazanmamış “istilacılar” ve işgalciler olarak da görülürler.

Bu çalışmanın odağı ile doğrudan ilgili olduğu için “biz ve onlar” ayırımı ile ilgili Bauman’ın analizini biraz uzatma pahasına Amerikalı Antropolog Gregory Bateson’un *schismogenesis* kavramından da bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kavram, düşman tutumların adeta düşman davranışını teşvik ederek kendi gerekçesini sağlaması şeklinde ilerleyen bir etki-tepki zincirini ima eder. Bu analizde temelde iki tür schismogenesis bulunmaktadır. Bunlardan ilki simetrik schismogenesisdir. Burada her iki taraf da karşısında gördüğü güç belirtilerine tepki gösterir. Sonuç ilişkinin kopmasıdır. İkincisi tamamlayıcı schismogenesisdir. Burada ise taraflardan

³ Bir cemaatin bireye sunduğu güvenlik konforu ve bunun karşılığında bireyin ödemek durumunda olduğu bedel ile ilgili daha kapsamlı bir analiz için bkz. Bauman, 2001.

birisi karşı tarafın güç tezahürüyle karşılaşınca direncini azaltır, direncin azalmasıyla öteki tarafın güç gösterisindeki kararlılık artar. Burada da sonuç aynıdır: ilişkinin kopması (tahakküme uğrayan taraf bir noktadan sonra ya isyan eder ya da oradan ayrılır). Ancak bu iki temel seçenek dışında bir seçenek daha bulunur, bu da karşılıklıdır. Burada tekil etkileşim örnekleri asimetrik olsa da uzun vadede tarafların eylemleri bir birini dengeler ve böylece ilişki eşitlenir: “Kısaca, karşılıklılık tarafların her birinin öteki tarafın ihtiyacı olan bir şeyi karşıladığı (örneğin ancak hor görülen ve ayrıma tabi tutulan azınlık, çoğunluk üyelerinin kaçtığı, feci halde ihtiyaç duyulan ama gelecek vaat etmeyen işleri yapmaya hazır olabilir) bir ilişkidir. Öteki tarafın hizmetlerine bağımlılık partnerlerden her birinin verdikleri karşılığında aşırı ödüller talep etmesini engeller” (Bauman: 2004: 64). Bu husus göç literatüründe “ikili emek piyasası” kuramı altında ele alınmaktadır (Thieme, 2006). Buna göre göçmenler, gittikleri ülkelerde “yerliler”in yapmak istemediği “kirli” ya da düşük işleri yaparak bir boşluğu doldurmaktadırlar. Türkiye’de bu husus genellikle düşük ücretli işlerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle işverenlerin de kullandığı bir argüman, Türkiye’de boş iş pozisyonlarının çok fazla olduğu ve insanların çalışmak istemediği şeklindedir. Bu argüman ise Türkiye İş Kurumu’nun istatistiklerine dayandırılır (örneğin bkz. İşKur 2015). Dolayısıyla aynı argüman, Suriyelilerin çalıştırılması noktasında da dillendirilmektedir. Gaziantep27 Haber (2015) sitesinden alınan bir demec: “Türkiye’de işsizlik falan yok, var diyen yalan söylüyor. Bizler yanımızda Suriyeli işçi çalıştırmaya karşıyız ama bizim insanımızda iş beğenmiyor, verdiği ücretten memnun değiller, aza kanaat etmiyorlar.”

Konuyla ilgili Bauman’dan ödünç alınabilecek son bir kavram çifti, göçmenlerin durumunu analiz etmede yardımcı olacaktır: turistler ve aylaklar (2006: 89-116). ‘Küreselleşme’yi incelediği çalışmasında Bauman, bu kavram çiftini küre üzerindeki hareketliliğin iki farklı ve eşitsiz türünü tanımlamak için kullanmaktadır. Bu analize göre toplumu oluşturan iki katman (yukarı ve aşağı) arasındaki ayırım, bu katmanların mensuplarının hareketlilik kabiliyetleri ve bulunmak istedikleri yerleri seçme özgürlükleridir. Buna göre yukarıdakiler, küre üzerinde gitmek istedikleri yerleri serbestçe seçebilir, bulunmak istedikleri yerlerde bulunmak istedikleri zamanda bulunabilirler. Bunlar için ulusal sınırların pek bir anlamı (daha doğrusu sınır diye bir şey) yoktur ve dünya gerçekten de küçük bir köydür. Aşağıdakiler ise kendilerine bırakılsa belki de hiç hareket etmeyeceklerdir (zaten buna donanımları da yoktur, yani tüketebilecekleri kaynakları yoktur). Buna rağmen sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Yola çıktıklarında ise gidecekleri yer genellikle kendi tercihleri değil, en uygun seçenektir. Bu grupların ilki turistler, ikincisi ise aylaklardır. Aylaklar için dünya çok büyüktür, turistler için görünmeyen sınırlar onlar için aşılabilir engellere dönüşmüştür. Bunun için de genellikle sınırdan kaçak bir biçimde geçmeye çalışırlar.

Burada kısa bir geçiş ile modernliğin dünya kavrayışı ile günah keçisi kavramının bir biriyle nasıl kesiştiğine dair bir bağlantı sunacak olursak, daha çok modern öncesi dünyanın bir kavramıymış gibi duran günah keçisi kavramının ima

etiklerinin bir benzerinin modernliğin dünya kavrayışında da karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, kötülüklerin, fenalıkların ve krizlerin sebeplerinin boyunlarına yüklediği özneler olarak günah keçilerinin yerine modern dünyada kendi zevkimize göre döşediğimiz bahçemizin görüntüsünü bozan, düzenini ihlal eden başka kategoriler almışlardır. Örneğin bunlar bazen yabancılar bazen de aylaklardır veya zaten her iki kategori de aynı grubu tanımlıyordur. Bauman, bu durumu içinden çıkılmaz bir çelişki olarak sunuyor:

Aç olanın yiyeceğin bol olduğu yere gitme arzusu rasyonel insandan beklenen doğal bir şeydir; bu insanların arzuları yönünde hareket etmelerine izin vermek de, vicdanın haklı göreceği bir şey, alınacak ahlaki bir tutumdur. İnkâr edilemez rasyonelliği ve etik doğruluğu yüzündendir ki rasyonel ve etik değerlere sahip çıkan dünya, aç ve yoksulların kitleler halinde göç ihmalleri karşısında parmağını oynatmadan çaresiz bekliyor: Aç ve yoksulun yiyeceğin bol olduğu yere gitme hakkını suçluluk duymadan elinden almak çok zor; göç etmeye karar vermelerinin, kendileri açısından mantıksız olduğunu kanıtlayan inandırıcı rasyonel argümanlar ortaya atmak ise hemen hemen imkânsız. Bu gerçekten tüyler ürpertici bir meydan okuyuştur: Hareket özgürlüğü hakkından, küreselleşen dünyanın en büyük başarısı ve artan refahının teminatı olarak övgüyle söz edenler, aynı hareket özgürlüğü hakkını başkalarından esirgemek ihtiyacı duymaktadır (2006: 88).

Öyleyse düzeni bozan bu ‘yabancılar’ın keyif kaçırımlarının sebebinin daha mikro / kişisel psikolojik unsurlarda arayabilir miyiz? Bu sorunun cevabı elbette bu çalışmanın kapsamında değildir. Ancak yine de birkaç noktaya işaret ederek, burada incelenen konuyu ele alırken bu yerinde sorunun akılda tutulması gerektiği hatırlatılmalıdır. Bunlardan ilki Sigmund Freud’un (2009: 68-9) ‘komşunu kendin gibi sev’ düsturu ile ilgili öne sürdükleridir. Freud burada komşumuzu kendimiz gibi sevmemiz gerektiğine yönelik birçok dini öğretilerde ve kültürde bulunan buyruğun temelinin insanın doğasında bulunan kötülüğe bağlar: “insanın gözünde komşusu yalnızca olası bir yardımcı ve cinsel nesne değil, aynı zamanda saldırganlığını onun üzerinde tatmin edebileceği, işgücünü karşılığını vermeksizin sömürebileceği, rızası olmaksızın cinsel açıdan kullanabileceği, malını ele geçirebileceği, aşağılayabileceği, acı verebileceği, işkence edebileceği ve öldürebileceği birisidir. *Homo homini lupus*; yaşamın ve tarihin bütün deneyimlerinden sonra, kim bu söze karşı çıkacak cesareti gösterebilir ki?” Bizler, hanemize en yakın bulunan insanlara sevgi göstererek hem onlardan da aynı sevgiyi bekleriz hem de bu karşılıklı iyi niyet gösterileri ile tehlikeden uzak, güvenli bir yaşam alanı kurma girişiminde bulunmuş oluruz. Dolayısıyla Freud, Marksist sınıfsız toplum tahayyülünün, beklenen huzuru ‘kendinden’ getirmeyeceğini öne sürer.

Benzer bir açıklamayı (burada daha pisko-sosyal bir boyut var artık) Hannah Arendt (2012) de ‘kötülüğün sıradanlığı’ ile sergiler. Nazilerin yapmış oldukları kıyımın sadece bir figürün planlı eylemleri olarak anlaşılamayacağını öne süren Arendt, bu eylemlerin düşüncesizlikten geldiğini öne sürüyordu. Zira Adolf Eichmann, kendisine verilen belirli görevleri yapan ‘sıradan’ biriydi ve ‘sıradan’ bir şeyler yapıyordu⁴. Söz konusu yargılamaların bitiminden çok kısa bir süre sonra kişilerin otoriteye karşı nasıl boyun eğdiğini gösteren meşhur Milgram Deneyle yapılmıştır (Milgram, 2010). Bu yaklaşımın aynısı, Nürnberg yargılamalarını konu edinen 2008 tarihli *The Reader* [*Okuyucu*] filminde de işlenmektedir. Burada da bir kiliseye sığınanların diri diri yakılması suçundan yargılanan ‘sıradan’ bir kadın gardiyanın hikâyesi anlatılır. Film gerçekten de son derece ‘normal’ bir insan portresi sunmaktadır, söz konusu fail ise mahkemede sadece verilen talimatlara uyduğunu anlatıyordu (bilgi için bkz. IMDb, 2015a). Kötülüğün sıradanlığı ile ilgili değinilmesi gereken bir başka etkileyici sinema filmi, 2003 tarihli *Dogvill*’dir. Film, insanın doğasını sorgulatan önemli bir hikaye sunar. Kötü adamların elinden kaçan bir kadın, bir kasabaya sığınır ve orada insanlar kendisini güvende hissedecek bir karşılama sunarlar. Ancak hikaye ilerledikçe, ‘sıradan’ insanların eylemleri, izleyicinin burada tartışılan kötülük meselesi üzerinde düşünmeye zorlar. Son olarak bu hususu bir edebiyat eseriyle oldukça çarpıcı bir biçimde bizlere tekrar hatırlatan İhsan Oktay Anar’ın (2014) *Galiz Kabraman*’ını anmak gerekiyor. *Dogvill*’in izleyicisine yaptığını bu kez *Galiz Kabraman*, okuyucusuna yapmaktadır. Bir anti kahraman diyebileğimiz İdris Amil Hazretleri, kitap boyunca okuyucunun ‘normal’ olarak kabul edemeyeceği her türlü galizliği yapar ancak en sonda Anar, aslında İdris Amil’in tüm insanlığın ortalaması olduğunu gösteren bir son ile okuyucuyu kendisine yönlendirir.

İnsan doğası ile ilgili bir tartışmaya girmeden yine de insan doğasına dair bazı argümanları burada sıralama sebebi, Suriyeli göçmenlerle ilgili başlarda takdim edilen ‘misafirlik’ söyleminin yer yer nefrete dönüşünü tartışırken bu argümanların sunabileceği potansiyel açılımlardır. Yani başka bir çalışmanın konusu olabilecek ‘kötülük’ meselesinin ele alınması, yukarıdaki argümanların tartışılmaz bir biçimde kabul edildiği anlamına gelmediği gibi, öte yandan bu açılımları görmezden gelmenin de meseleye kapsamlı bir bakış atma fırsatının kaçırılması anlamına geldiği unutulmamalıdır.

Suriyeli Etkisi mi?

John W. Budd (2011), çalışma düşüncesini incelediği çalışmasında, çalışmayı on farklı tema altında ele alarak inceler. Bu temalardan birisi de ‘bir meta olarak’ çalışma kavrayışdır. Bu kavramlaştırma altında temelde klasik iktisat ile neoklasik iktisadın emeği nasıl metalaştırdığını veya çalışmayı nasıl tıpkı öteki üretim

⁴ Kudüs’teki yargılamada Eichmann’ın avukatı ilginç bir biçimde onun bir günah keçisi olarak seçildiğini öne sürüyordu (Arendt, 2012: 291).

faktörleri gibi bir meta olarak ele aldığını tartışmaktadır. Bilindiği gibi bu perspektif, emeği de tıpkı başka faktörler gibi arz ve talep yasaları ile açıklar ve bu iki değişkenin kesiştikleri yeri de denge fiyat (ücret) olarak kabul eder. Burada tamamen bir piyasa adaleti işlemekte ve adil bir durum söz konusu olmaktadır. Bilindiği gibi ana akım çalışma ekonomisinin temelinde bu yasaya göre emek arzı arttıkça fiyatı azalır, tersi durumda ise yani emek arzı düştüğünde ise fiyat yani ücret düzeyi artar.

Dolayısıyla Suriyelilerin Türkiye emek piyasasındaki konumları ile ilgili yapılacak bir analizde öncelikle birkaç hususa bakmak gerekiyor. Bu hususlardan birisi Türkiye’de bulunan Suriyelilerin sayısının ne kadar olduğudur. Elbette bu sorunun kesin doğru bir yanıtından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü hem Suriye’deki iç savaşın başlamasından bu yana Türkiye’ye yönelik nüfus akınları bazen çok daha kitlesel olsa da sürekli bir biçimde devam etmekte hem de asıl önemlisi bu nüfus girişlerinin tümünün kayıtlı olarak yapılmamış olması bizi kesin bir doğru rakam telaffuz etmekten alıkoymaktadır. Göç İdaresi’nin en son yayınladığı rakam mayıs ayına (2016) aittir. Buna göre geçici koruma altındaki Suriyelilerin sayısı, 2.748.367’dir. Bu rakam resmi makamlarca da sunulan rakamdır. Bu sayılar Türkiye’nin resmi ve resmi olmayan rakamlara göre nüfusunun %2 – 2,5’u oranında Suriyeli ağırladığı anlamına gelmektedir (ORSAM ve TESEV, 2015: 7).⁵ Ancak bu rakamın daha da üstünde bulunan resmi olmayan rakamları da hatırlamakta fayda var. Hangi kaynağı ele alırsak alalım, her halükarda çok kısa bir sürede Türkiye’ye yoğun bir nüfus akını olduğu kesin. İkinci husus, bu nüfusun emek piyasasındaki beklentileri ile ilgilidir. AFAD’ın (2013) kamplarda kalan Suriyeliler ile ilgili yaptığı alan araştırmasına göre Suriyelilerin % 80’i bir işte çalışmak istemektedir. Kamplarda kalanlardan çok daha fazlasının değişik kentlere dağıldığını düşündüğümüzde, emek piyasasına yoğun bir giriş olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda bahsedilen klasik iktisadi analize göre bunun iki olası sonucundan bahsetmek mümkündür: ücret düzeylerinin düşmesi ve işsizlik.

Nitekim TÜİK rakamlarına bakıldığında özellikle Suriye sınırına yakın kentlerdeki işsizlik rakamlarının üç yıllık kıyaslanması, bazı illerdeki işsizliğin dramatik bir biçimde arttığını gösteriyor. Burada bir hususunun altını çizmekte fayda var: TÜİK, il bazında en son 2013 yılının işsizlik rakamlarını yayınlamış durumda. 2013 sonrası veriler bulunmamaktadır. Dolayısıyla 2011, 2012 ve 2013 yılının işsizlik rakamlarına bakıldığında Şırnak, Batman, Siirt, Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır gibi illerde işsizlik rakamlarının iki yılda 8-10 puan arasında bir artış kaydettiği görülmektedir. Ancak yine bu artış eğilimine uymayan Gaziantep, Adıyaman, Kilis ve Ağrı gibi kentlerin bulunduğunu hemen eklemek gerekiyor, bu kentlerde işsizlik önemli ölçüde azalmış görünüyor (TÜİK, 2011; TÜİK, 2012; TÜİK, 2013). Bu iller arasında özellikle Kilis, Suriyeli nüfus yoğunluğunun en

⁵ Bu konuyla ilgili yayınlanmış diğer raporlar için bkz. AFAD, 2013; AI, 2015; ORSAM, 2014; SCPR, 2015; Erdoğan, 2014; Kutlu, 2015, ayrıca sınır illerinin işgücü piyasasını ele alan bir çalışma için bkz. Lordoğlu ve Aslan, 2015

yüksek olduğu il konumundadır. Erdoğan ve Ünver (2015: 47), Suriyelilerin il nüfusuna oranını % 86 seviyesinde göstermektedirler. Ancak bu oran Göç İdaresi'nin (2016) en son verilerine göre daha da artmış görünmektedir. Ancak yine de bu konuda yapılan birçok analiz ve haberde bu veriler, Suriyeli nüfusun bu sınıra yakın kentlerdeki işsizliği arttırmasına bir kanıt olarak kullanılmıştır.

Tablo: Seçilmiş Bazı İllerde İşsizlik Oranları

	2011	2012	2013	Fark
Adıyaman	16,1	15,8	9,1	-7,0
Ağrı	10,9	8,0	6,8	-4,1
Diyarbakır	8,6	7,3	18,7	10,1
Gaziantep	14,4	11,2	6,9	-7,5
Mardin	12,3	20,9	20,6	8,3
Siirt	11,8	20,0	20,5	8,7
Şanlıurfa	8,0	6,2	16,3	8,3
Batman	14,1	25,0	23,4	9,3
Şırnak	12,0	19,4	20,1	8,1
Kilis	12,6	10,4	7,7	-4,9

Kaynak: TÜİK, 2011,2012,2013'den derlenmiştir

Ayrıca krizin başladığı 2011 yılı öncesine bakıldığında da yine işsizlik rakamlarında bir dalgalanmanın olduğu daha net görülmektedir. Aşağıdaki tablo TRC istatistiki bölge illerinin 2008-2013 yıllarına ait işsizlik rakamlarını göstermektedir.

Tablo: TRC İstatistiki Bölge İllerinin 2008-2013 Yılları Arası İşsizlik Oranları

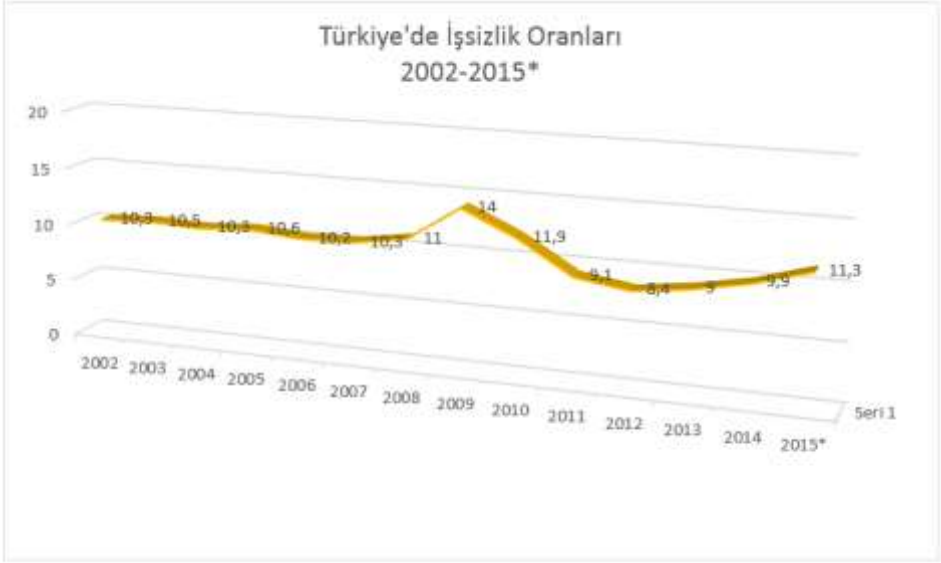
YIL	İL	İşsizlik oranı (%)	İL	İşsizlik oranı (%)
2008	Gaziantep	16,8	Mardin	17
2009		17,4		12,8
2010		13,4		9,1
2011		14,4		12,3
2012		11,2		20,9
2013		6,9		20,6
2008	Adıyaman	16,5	Batman	14,3
2009		17,9		13,5
2010		10,2		11,7
2011		16,1		14,1
2012		15,8		25
2013		9,1		23,4
2008	Kilis	10,9	Şırnak	22,1
2009		14,9		17
2010		10,1		11,2
2011		12,6		12
2012		10,4		19,4
2013		7,7		20,1
2008	Şanlıurfa	12,8	Siirt	17,9
2009		17		14,8
2010		12,4		12,7
2011		8		11,8
2012		6,2		20
2013		16,3		20,5
2008	Diyarbakır	15,7		
2009		20,6		
2010		13,5		
2011		8,6		
2012		7,3		
2013		18,7		

Kaynak: TÜİK bölgesel istatistik verilerinden elde edilmiştir

ORSAM'ın (2015) Suriyeli mültecilerin yoğun olarak buldukları sekiz ilde yaptığı araştırma, bu göç dalgasının bu kentlerdeki etkilerini ele almaktadır. Bu çalışma bağlamında önem taşıyan ekonomik etkilere bakıldığında, rapora göre bütün kentlerdeki ilk ekonomik etki, bu göç dalgasının kiralarda yapmış olduğu artış olmuştur. Bu husus, ev sahipleri açısından bir fırsat ancak kiracılar için sıkıntı anlamına gelmektedir. Aynı şey, temel tüketim mallarının genel fiyatlarının artışı için de söz konusu. Dolayısıyla rapor, Gaziantep ve Kilis gibi illerde enflasyon oranının Türkiye ortalaması üzerinde olduğunu belirtiyor. Bu çalışma açısından asıl önem taşıyan mesele ise bu göç dalgasının emek piyasasını nasıl etkilediğidir. Rapora göre, sınır illerinde işini kaybedenlerin % 40 ile % 100'ü arasında değişen oranlardaki bölümü “Suriyeliler nedeniyle işini kaybettiğine” inanmaktadır. Bu durum ise yerel halkın, Suriyelilerin iş fırsatlarını ellerinden aldıklarına yönelik bir tepki geliştirmeleri ile neticelenmektedir. Söz konusu raporun bu noktada sunduğu ifadeler, bu çalışmanın asıl teması için manidar bir tablo sunmaktadır. Şöyle ki: Yukarıda TÜİK rakamlarının da gösterdiği gibi bazı illerde işsizlik rakamları azalmış durumda. Rapor, bu durumu bazı illerde işgücüne ihtiyacın ortaya çıkışı olarak ele almış ve iki farklı görüşün bulunduğunu öne sürmüştür. Bunlardan birisi iş dünyasının görüşüdür ve göç literatüründeki ‘ikili emek piyasası’ kuramını hatırlatmaktadır. Buna göre yerel halkın çalışmak istemediği işler bulunmakta (Rapor bunları tarım ve fabrikalar olarak ifade etmiş) ve bu alanlarda bir işgücü açığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Suriyelilerin yaptığı şey, yerel halkın iş fırsatlarını elinden almak değil, tersine vasıfsız işgücü gerektiren iş kollarındaki açığı kapatmak olmuştur. Bu görüşün işverenlerin görüşü olduğunu unutmadan yerel halkın görüşlerini aktaran rapor, bu görüşe hâkim olan bakışın kendilerinin işten çıkartılıp yerlerine Suriyelilerin alındığına yöneliktir. Rapor, burada hem bir gerçeklik hem de bir algı boyutu bulunduğunu vurgulamakta ve yerel işçilerin farklı nedenlerle işlerini kaybetse bile bunun sığınmacılar nedeniyle gerçekleştiğine dair bir algıya sahip bulduklarını belirtmektedir.

Burada emek piyasasına çok sayıda girişin hiçbir etkisinin olmayacağı gibi bir sonuç çıkartılmaya çalışılmıyor, ancak mevcut tablonun tüm sorumluluğunu veya sebebini bu tek değişkene bağlamaya yönelik bir algının bulunduğunu ve bunun da meseleyi kavramaya yardımcı olmak bir yana onu yanlış yorumlamaya sebep olabileceğini hatırlatmak gerekiyor. Aşağıdaki şekil Türkiye’de 2002’den bu güne yıllık işsizlik rakamlarını gösteriyor. Bu şekil, kabaca son on iki - on üç yılda işsizlik seviyesinin belli bir bantta seyrettiğini gösteriyor. İşsizliğin en fazla yükseldiği dönemin küresel finans krizine denk gelmesi, buradaki yüksek işsizliği bu krizle ilişkilendirebileceğimizi gösteriyor. Suriyelilerin Türkiye’ye gelmeye başladıkları yıl olan 2011 yılında işsizlik seviyesinin azaldığını, sonraki yılda ise oranın dip yaptığını görüyoruz. Dolayısıyla aslında Türkiye’de hem Dünya ortalamasının hem de OECD ortalamasının üstünde bir işsizliğin bulunduğunu ve bunun doğrudan son dört beş yılda ortaya çıkan bir durum olmadığını hatırlamamız gerekiyor. Öte yandan benzer bir analiz kayıt dışı istihdam oranları için de yapılabilir.

Şekil: Türkiye’de yıllar itibariyle işsizlik oranları

Kaynak: Yar, 2015

Tüm Musibetlerin Sebebi Suriyeliler Geri Gitsin!

Ekşi Sözlük’te bir yazar (hot potato) ‘Suriyeli İşçi’ başlığı altına şöyle bir giri (entry) yazmış: “normalde son derece medeni ve kibar insanlardan oluşan ülkemizde olan biten tüm şiddetin, kanunsuzluğun sebebi”⁶. Yukarıda işsizlik bağlamında sunmaya çalışılan algı, yaklaşık olarak bu ifadenin içindeki eleştirinin hedefine denk gelmektedir. Aslında Suriyeliler ile ilgili ‘bilinç’li olarak söylenen, yazılan, çizilen çoğu yorumda sahiplenici, yardım edici, himaye edici bir perspektif sunulsa da basına yansıyan bazı haberlerin içindeki ‘yerli’ aktörlerin demeçleri, bu haberlerin altındaki yorumlar ve bazı araştırma raporları ‘bilinç dışı’⁷’nı da göstermektedir. Örneğin bu kaynaklardan birisi olarak gösterilebilecek olan Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi’nin yayınladığı raporda (Erdoğan, 2014) bu bağlamda oldukça önemli veriler sunulmaktadır. Raporun gösterdiği önemli bulgulardan birisi Suriyelilerin gerçekten de ‘günah keçisi’ olarak algılandıkları hususudur (sf. 22): “Yerel düzeyde Suriyelilerin hırsızlık, fuhuş, gasp, kamu malına zarar verme vb suçlarla ilişkilendirilmesi oldukça yaygındır. Oysa yapılan bütün çalışmalarda Suriyelilerin suça karışma oranlarının yerel halkın suç oranlarından çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen algı abartılı biçimde olumsuzdur.” Raporun işaret ettiği bir başka husus ise yine ‘bilinç’ düzeyinde

⁶ Link: <https://eksisozluk.com/entry/38254597>

sergilenen ‘Suriyeli kardeş’ yaklaşımının çok da işlemediği yönündedir (sf. 23): “Kültürel farklılığa vurgu yapan, ötekileştiren ve Suriyelilerin varlığını ‘sorum’ olarak niteleyen insanların sayısı son derece yüksektir. ‘Suriyeli kardeşlerimiz’ yaklaşımı toplumda çok yaygın gözlenememiştir”. Raporun vurguladığı önemli ayrıntılardan birisi ise özellikle bu göç dalgasının ilk aşamalarında çok fazla tekrarlanan misafirlik vurgusunun aslında bir sınırlamaya işaret ettiğine yönelik tespittir (sf. 23): “Suriyelilerin ‘misafir’ olduğu ve bu anlamda uyum göstermek zorunluluğu içinde buldukları vurgusu sıklıkla tekrarlanmıştır. Burada ‘misafirlik’ kavramının büyük ölçüde bir ‘sınırlama’ kavramı olarak dile getirildiği gözlenmiştir.”

Bu hususlar Suriyelilere yönelik oldukça olumsuz bir algının işlemekte olduğunu göstermektedir. Peki, emek piyasasındaki konumları ile ilgili algılar ne durumda? Aynı rapora göre Suriyelilerin yerli halkın elinden işlerini aldığına yönelik ifadeye katılanların oranı % 56,1 iken bu oran sınırdaki illerde % 68,9’a kadar yükselebilmektedir. Araştırmaya dâhil olanların (% 47,4’ünün) Suriyelilerin çalışma hakları ile ilgili net olarak ‘reddiyeci’ bir tavır takındıkları belirtilmekte ve ancak belirli sınırlamalar içinde bu insanların çalışmalarının kabul edilebilir olduğu ifade edilmektedir (sf. 32): “Suriyelilerin her türlü işte her zaman çalışmasına izin verilmesini talep edenlerin oranı sadece % 5,4 olarak tespit edilmiştir.” Ayrıca Suriyelilerin buldukları yerlerde şiddet, hırsızlık, kaçakçılık ve fuhuş gibi suçlara bulaşarak toplumsal ahlak ve huzuru bozacaklarına inananların oranı, sınır bölgelerinde daha fazla olmak üzere genel ortalamada % 62,3’tür. Tüm bunlardan, Suriyelilerin Türkiye’de kalmalarının büyük bir sorun olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Nitekim doğrudan böyle görenlerin oranı % 76,5’tir (bölge illerinde bu oran % 81,7). Dolayısıyla en iyi ihtimalle bu insanların kamplarda kalması daha yerinde olacaktır diyenlerin oranı % 72,6’dır (bölge illerinde % 80,2) (sf.37-8). Bu husus yukarıda bahsedilen yabancıların ‘gri’ oluşlarının, yerlilerde meydana getirdiği endişeyi de gösteriyor. Çünkü bu insanların ‘dost’ mu ‘düşman’ mı olduklarına karar verilememektedir. Bir yandan ‘bilinç’li bir misafirlik söylemine başvurulmakta ancak öte yandan da mümkünse onları, aynı kamusal alanların paylaşılmadığı kamplarda tutmanın daha güvenli olacağını düşünülmektedir.

Burada kısaca özetlenmeye çalışılan bu perspektifin izlerini birçok haberde, yorumda, analizde görmek mümkündür. Örneğin Suriyelilerin işsizliği arttırdığına yönelik yukarıda da belirtildiği gibi yaygın bir kanı hem ulusal çapta dillendirilmekte hem de yerel medya kanallarında kolaylıkla görülebilmektedir (örneğin Mersin için bkz. Mİ, 2015; Kocaeli için bkz. KM, 2015, Hatay için bkz. GO, 2015, Gaziantep için bkz. Ballı, 2015;). Öte yandan bazı sendika temsilcileri de yine bu göç dalgasını toplu pazarlıklarda işçi kesiminin elini zayıflatan bir etken olarak ele almaktadır (Genç, 2014).

Araştırma

Bu çalışma kapsamında yapılan sınırlı mülakatlar ve yine bu çerçevede yapılan gözlemler, aslında meselenin ilk bakışta görülenden çok daha karmaşık olduğunu gösteriyor. 2015 yılının Temmuz ayında Şanlıurfa’da yapılan gözlem ve mülakatlar⁷ sonucu şu sonuçları ortaya koymak mümkündür:

Öncelikle belirli söylemlerin fiili durumlar karşısında geçersiz kaldığını belirtmek gerekiyor. Tıpkı kabul edilebilirlikleri güçlü söylemlerin teorik olarak paylaşılma eğiliminin yüksek olması ancak bu söylemlerin fiili durumlar karşısında ‘ama’larla geçersiz kılınması örneklerinde olduğu gibi. Örneğin medyada (gazeteler, tv.ler vb.) neredeyse herkesin savunduğu bazı değerlerin (mesela eşitlik, hakkaniyet, adalet, insan hakları, demokrasi gibi herkesin içeriğini farklı yorumlayabildiği bazı üst başlıkların işaret ettiği bazı değerler) fiili durumlar söz konusu olduğunda (örneğin kadın ve erkek eşitliği, gayri Müslimlerin bazı temel hakları, bazı trajik olaylarda tarihin yorumlanması vb.) bu üst başlıkların neredeyse hiçbir şey ifade etmediğini görmek oldukça kolaydır. Bunun bir örneğini bu çalışmanın odağındaki tema için görmek de mümkündür. Örneğin ilkesel olarak yolda, darda, zorda kalmışlara yardım etmek oldukça yaygın bir kabul iken (hem de temelinin örneğin İslam tarihinde muhacir-ensar ilişkisinin sıklıkla hatırlatılarak güçlendirildiği kültürel bir habitus mevcutken), bu zorda kalmışlarla gerçekten de karşı karşıya kalmak belirtilen bu ilkenin, belki de çoğunlukla farkında olmaksızın ihlal edildiğini söylemek mümkündür. Gerçekten de ilk Suriyeli göçünün gerçekleştiği zamanlarda bu insanların çoğunlukla ‘misafir’ olarak konumlandırıldığını gördük. Ancak misafirlik süresi uzayınca, misafire de başka türlü davranılmaya başlandı. Artık bu misafir nitelemesi fazla kullanılmamakta ve bu araştırma kapsamında tanık olunan birçok konuşmada, Suriyeli imgesi olgusal bir karşılığı olmasa bile olumsuz birçok davranışın, olayın faili olarak ele alınmaktadır. 2015 Temmuz’unda Şanlıurfa’da sıradan sohbetlerde tanık olduğum, kolayca Suriyelileri suçlama eğilimine bir örnek. Şanlıurfa şehir merkezine yaklaşık 60 km. uzaklıktaki bir köyden şehir merkezine arabayla gideceğim zaman, yolda otostop çeken insanlara karşı dikkatli olmam öğütlendi. Sebebini sorduğumda ise yakın zamanda otostop çeken bir kişiyi almak üzere arabasını durduran bir kişinin nasıl saldırıya uğradığı ve saldırganların Suriyeli oldukları söylendi. Olayın detaylarını öğrenmeye çalıştığımda ise ne olayın kesinliğini ne de failleriyle ilgili bilgiyi teyit etmek mümkün oldu.

Suriyeli bu yabancılarla ilk karşılaşmanın, bilinmeyen gizemli aktörlerle karşılaşmanın verdiği huzursuzluğu bir görüşmecî açık bir biçimde ifade etti.

---

⁷ Bu çerçevede Suriyelilerin istihdamı konusunda faaliyette bulunan ve Urfa’da faaliyet gösteren Rızık İstihdam ofisinin bir yetkilisi, bir Suriyeli çalışan, iki Suriyeli aile (konuşma ailenin ‘reis’i olan erkeklerle yapılmıştır) ve Urfa AFAD’dan iki görevliyle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ailelerle yapılan mülakat tamamen (yapılandırılmamış) doğal bir şekilde gerçekleştirilmiş, diğer mülakatlar ise yapılan mülakatın bir araştırma için yapıldığı görülenlere ifade edilerek yarı yapılandırılmış bir biçimde yapılmıştır.

Kobani’den Şanlıurfa’ya ailesiyle birlikte gelen ve görüşmenin yapıldığı dönemde bir halı mağazasında satış danışmanlığı yapan görüşmeci, Şanlıurfa’ya ilk geldiklerinde komşularının kendilerine karşı oldukça temkinli davrandıklarını (çünkü insanlar kendi aralarında Suriyelilerle ilgili çok sayıda suç hikayesi anlatmaktadır) ancak diyalog / kontak ilerledikçe tüm şüphelerin dağılmış olduğunu ve şu anda komşularıyla son derece sorunsuz ilişkileri bulunduğunu belirtmiştir.

Yine yaptığım görüşmelerde, tarımsal işlerde çalışan Suriyelilerin hak ettikleri ücretleri zamanında alamamalarının (bazen alacaklarını hiçbir zaman alamamaları da şaşırtıcı bir durum değil) önemli hususlardan birisi olduğu görülmüştür.⁸ Anlatılan birkaç vakada, Suriyelilerin maruz kaldıkları hakaretler ise ayrımcılığın ileri aşamalarına denk gelmektedir. Kobani’den Şanlıurfa’ya gelen iki aileyle planlanmamış bir şekilde yapılan görüşmelerde, Suriyelilerin hem alacaklarını alamadıkları, hem de bir görüşmecinin anlattığı bir olayda olduğu gibi, insan onuruyla bağdaşmayacak muamelelere maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Sözü geçen olay şudur: Bir inşaat işinde yardımcı eleman (amele) olarak çalışan Suriyeli, kendilerini çalıştıran ustaların çay molasında, kendisine ağır hakaretlerde bulunarak çay içmesine izin vermediklerini aktarmıştır.

Ancak olay tamamen olumsuz örneklerin ortaya konmasıyla açıklanabilecek bir olay değildir, yukarıdaki karmaşıklık vurgusunun sebebi de budur. Bu göç dalgasının yaşandığı coğrafyada çok sayıda dini, siyasi ve etnik farklılıktan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bir göçmenin etnik aidiyeti ve dünya görüşü, bazı durumlarda nasıl karşılandığını da belirleyebilmektedir. Dolayısıyla bu tür parametreler, bu kişilerin salt yabancılar olup olmadığını da kimi durumlarda belirleyebilmektedir. Bu noktada Suriye’den gelenlerin etnik farklılıklarının şu ana kadarki yazında ve tartışmalarda ele alınmayan ancak belki de bu çalışmanın işaret edebileceği bir inceleme konusu olarak daha detaylı bir biçimde ele alınması gereken bir husus olduğunu vurgulamakta fayda bulunmaktadır. Örneğin Şanlıurfa’da faaliyette bulunan Rızık İstihdam Ofisi, işverenler ile Suriyeli göçmenler arasında aracılık faaliyetleri yürüten ve Türkiye’nin her yerine istihdam edilecek kişi bulma hususunda hizmet veren bir kuruluş. Bu ofisin bir yetkilisiyle yapmış olduğum görüşmede, ofisin veri tabanında 15.000 kişinin bulunduğunu (bunlar arasında oldukça nitelikli olanlar da bulunmaktadır) ve şu ana kadar (2015 Temmuz) 3000 civarında kişinin istihdam edilmesinde aracılık ettiklerini öğrenmiş oldum. Ancak daha sonra Kobanili bir görüşmeciye bu ofisten söz açtığımda, görüşmecinin ofisle ilgili çok da iyi izlenimlerinin bulunmadığını gördüm. Bu görüşmeciye göre bu ofis, daha çok Arap Suriyelilere öncelik vermektedir. Yine bu görüşmecinin verdiği bilgilere göre, Şanlıurfa’ya gelen Kürt Suriyeliler, ya Şanlıurfa’da bulunan akrabalarından ya da Kürt topluluklarından dolayı potansiyel

⁸ “İstanbul Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası’nın (İSMMMO) hazırladığı bir rapora göre Türkiye’deki patronlar kaçak göçmen işçi çalıştırmak suretiyle ciddi kâr elde ediyor. Asgari ücretin bile altında ücretle çalıştırarak yılda 432 milyon, SGK primi ve vergi kaçırma sayesinde 1 milyar 60 milyon TL ekstra kazanç sağlanıyor” (Canefe, 2015: 22).

(örneğin Arap Suriyelilerin karşılaştığı) zorlukların birçoğuyla karşılaşmamaktadırlar. Dolayısıyla konunun bu boyutu ayrıca incelenmeyi hak etmektedir.

Sonuç olarak, karşılaşılan sorunlara failer bulma noktasında Suriyelilerin oldukça kolay bir seçenek olduğunu ancak ‘olağan şüpheliler’ olan bu kesimin söz konusu “musibetler”le ilişkilendirilmesi hususunda henüz elimizde güvenilir verilerin olmadığını ve sınırlı verilerin ise çoğu durumda ilişkisizliği gösterdiğini belirtmek gerekiyor. Örneğin işsizlik rakamları ve kayıt dışı istihdam verileri tekdüze bir eğilim sunmamaktadır. Öte yandan verilen tepkiler zaten verilere dayalı tepkiler değildir ve yabancılara karşı “damgalayıcı” eğilimlerimizi sergilemektedir.

Sonuç ve Başka Araştırmalar İçin Sorular

Bu çalışma, haber sitelerine veya bültenlerine konu olan Suriyelilere yönelik olumsuz tutum ve saldırgan davranışları sorunsallaştırma motivasyonuna dayanmaktadır. Dolayısıyla başlangıçta bu olumsuz eğilimi açıklamaya yönelik kuramsal bir çerçeve sunma girişimi olarak yola çıkıldı. Bu noktada “günah keçisi” kavramı açıklayıcı bir kavram olarak el alındı, çünkü bu kavramın ima ettiği pratiğin tarihi hem çok eskilere kadar uzanmakta hem de modern zamanlarda da söz konusu dışlama pratiği süregelmektedir. Dolayısıyla kavramsal çerçevede yer alan günah keçisi ile modernliğin dışlama pratiği benzer motivasyonları açıklamaktadır, üstelik bu bölümde anlatılanlar Suriyelilerin bu çalışmada ele alınmak istenen durumunu son derece yerinde bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu dışlama pratiğini ortaya koymaya yönelik çeşitli veriler kullanıldı: bunlardan bazıları resmi istatistikler, bazıları başka araştırmacıların yapmış olduğu ve bu çalışma açısından son derece önem taşıyan araştırmalar, sınırlı bir kısmı ise bu çalışmanın yazarının gözlem ve görüşmelerine dayanmaktadır.

Sonuç olarak çoğunlukla ortaya konduğu gibi başta işsizlik olmak üzere diğer birçok asayiş olayının müsebbipleri olarak veya “olağan şüphelileri” olarak akla getirilen Suriyelilerin, tüm bu olayların sebepleri olduklarına yönelik ya yeterli veriler bulunmamakta ya da sınırlı verilere göre bu suçlamaların dayanaksızlığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada Suriyelilerin (yabancılar, ötekiler veya bilinmeyenler olarak Suriyeliler), başkalarını suçlama eğiliminin veya günah keçisi bulma pratiğinin bir başka örneği olarak ele alınabileceğini öne sürmek mümkün görünmektedir.

Öte yandan bu çalışmada yer yer çok kısaca temas edilen bazı hususların başka araştırmalarla detaylandırılmasının yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birisi, “Suriyeli” nitelemesinin içinde aslında çeşitli etnik farklılıkların yer aldığı hususudur. Dolayısıyla bu farklılıkların hem ‘Suriyeliler’ arasında, hem de Türkiye’deki insanlar açısından ne anlama geldiği ve bu farklılığın taşıdığı potansiyel sonuçları araştırılmaya değer görülmektedir. Bir başka husus yine bu çalışmada kısmen değinilen mikro analizdir. Yani “insan doğası” denebilecek bir perspektiften

“başkalarına” yönelik yaklaşımın temellerinin sorgulanmasıdır. Bu perspektife dayalı bir araştırma da “Suriyeliler” meselesini daha derinlemesine kavrama noktasında çok önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA:

- AFAD (2013) *Syrian Refugees in Turkey, 2013: Field Survey Results*, Ankara: AFAD
- AI (Amnesty International) (2015) *Hardship, Hope and Resettlement: Refugees from Syria Tell Their Stories*, London: AI
- Anar, İhsan Oktay (2014) *Galiz Kabraman*, İstanbul: İletişim
- Arendt, Hannah (2012) *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, (çev. Özge Çelik), İstanbul: Metis
- Ballı, Alper (2015) “Gaziantep: Suriyeliler ve işsizlik gündemiyle seçim”, BBC Türkçe, 1 Haziran 2015, Web erişimi: (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150531_gs2015_antep_secim_gundemi), erişim tarihi: 14-07-2015
- Bauman, Zygmunt (2001) *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge: Polity Press
- Bauman, Zygmunt (2003) *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı
- Bauman, Zygmunt (2004) *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı
- Budd, John W. (2011) *The Thought of Work*, NY: ILR Press
- Burns, William E. (2001), *Witch Hunts in Europe and America: An Encyclopedia*, Westport: Greenwood
- CA (Christian Answers) (2015) Levililer, Bölüm 16, Web: (<http://www.christiananswers.net/turkish/bible-tr/tr-lev16.html>), erişim tarihi: 23-06-2015
- Canefe, Nergis (2015) “Mülteciden sığınmacıya, başvurucudan göçmen işçiye Suriye’den arafa giden yol”, *Birikim Dergisi*, No. 311, sf. 17-26
- Champbell, Charlie (2013) *Günah Keçisi: Başkalarını Suçlamann Tarihi*, (çev. Gizem Kastamonulu), İstanbul: Ayrıntı
- Erdoğan, Murat (2014) *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Kasım 2014, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
- Erdoğan, Murat, Can Ünver (2015), *Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri*, Ankara: TİSK
- Freud, Sigmund (2009) *Uygarlığın Huzursuzluğu*, (çev. Haluk Barışcan), İstanbul: Metis
- Gaziantep27 (2015). Gaziantep’in sorunu ucuz iş gücü, Web: <http://www.gaziantep27.net/m/index.php?islem=detay&id=480870>, erişim: 17-12-2015
- Genç, Fehim (2014) “Suriyeliye çalışma izni işsizliği artırır” endişesi, Milliyet Gazetesi, 19-11-2014, Web erişimi: (<http://www.milliyet.com.tr/-suriyeliye-calisma-izni-issizligi/ekonomi/detay/1971607/default.htm>) erişim tarihi: 14-07-2014

- Girard, René (2005) *Günah Keçisi*, (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kanat
- GO –Gazete Olay-(2015) “Suriyeliler İşsizliği Arttırdı”, Web erişimi: (<http://www.gazeteolay.com/hatay/suriyeliler-issizligi-artirdi-h32939.html>), erişim tarihi: 14-07-2015
- Göç İdaresi (2016). Yıllara Göre Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler, Web: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, erişim: 19.05.2016
- History (2015) Black Death, Web: (<http://www.history.com/topics/black-death>), erişim: 23-06-2015
- İŞKUR (2015). İstatistik Bülteni, Kasım 2015, Web: <file:///C:/Users/Sau/Downloads/11%20-%20Kas%04%B1m%202015%20Ayl%04%B1k%20%04%B0statistik%20B%03%0BClteni.pdf>, erişim tarihi: 17-12-2015
- IMDb (2015) The Reader [Okuyucu], Web: (http://www.imdb.com/title/tt0976051/?ref_=fn_al_tt_1) erişim: 29.06.2015
- KM –Kocaeli Manşet- (2015) “Zeytinoglu: İhracatı arttıran tek kentiz”, Web erişimi: (http://www.mansetkocaeli.com/haber-58349_Ihracati-arttiran-tek-kentiz?mod=desktop), erişim tarihi: 14-07-2015
- Levack, Brain P. (2006) *The Witch-hunt in Early Modern Europe*, Harlow: Pearson
- Lordoğlu, Kuvvet ve Mustafa Aslan (2015), Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014, *Göç Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2
- Kutlu, Zümra (2015), *Bekleme Odasından Oturma Odasına: Suriyeli Mültecilere Yönelik Çalışmalar Yürüten Sivil Toplum Kuruluşlarına Dair Kısa Bir Değerlendirme*, Anadolu Kültür & Açık Toplum Vakfı
- Mİ –Mersin İstikbal- (2015) “Fikri Sağlar’dan Suriyeli uyarısı”, Web erişimi: <http://www.mersinistikbal.net/siyaset/24197-fikri-saglar%E2%80%99dan-suriyeli-uyarisi.html>, erişim tarihi: 14-07-2015
- Milgram, Stanley (2010) *Obedience to Authority: An Experimental View*, London: Pinter&Martin Ltd.
- ORSAM (2014) *Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler*, No. 189, Ankara: ORSAM
- ORSAM (2015) *Suriyeli Mültecilerin Türkiye’ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme*, No. 196, Ankara: ORSAM
- ORSAM ve TESEV (2015) *Suriyeli Sığınmacılarına Türkiye’ye Etkileri*, Rapor No: 195, Ankara: ORSAM
- RİC (Russia İC) (2015) History, Web: (<http://www.russia-ic.com/regions/2867/2872/history/>), erişim tarihi: 24-06-2015
- SCPR (Syrian Centre for Policy Research) (2015) *Syria: Alienation and Violence – Impact of Syria Crisis Report 2014*, March 2015, Damascus: SCRP

- Thieme, Susan (2006). *Social Networks and Migration: Far West Nepalese Labour Migrants in Delhi*, Münster: LIT
- TÜİK (2011) İl bazında temel işgücü göstergeleri, 2011, Web erişimi: (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>), erişim tarihi: 14-07-2014
- TÜİK (2012) İl bazında temel işgücü göstergeleri, 2012, Web erişimi: (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>), erişim tarihi: 14-07-2014
- TÜİK (2013) İl bazında temel işgücü göstergeleri, 2013, Web erişimi: (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>), erişim tarihi: 14-07-2014
- Yar, Fatih (2015) “Türkiye’de işsizlik sorunu”, Global: Politika ve Strateji, Web erişimi: (<http://globalpse.org/turkiyede-issizlik-sorunu-2002-2015/>) erişim tarihi: 14-07-2015

